

L'ESTABLIMENT DE LA POBLACIÓ CRISTIANA: LA VILA I EL TERME

JOSEP SERRANO DAURA

*Membre de la Secció d'Història Local del CERE.
Professor de la Universitat Internacional de Catalunya*

RESUM

Aquest article es refereix al procés de repoblació cristiana de les terres que es troben majorment al marge dret del riu Ebre, a les actuals comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre; pràcticament l'espai entre els rius Algars i Matarranya i l'Ebre. Un vast territori que el comte de Barcelona cedeix en bona part a l'orde del Temple (els castells de Miravet, d'Orta i d'Ascó), i a altres senyors laics (Flix i la Palma, i els quals formaran la baronia d'Entença per Móra, Garcia i Tivissa amb els seus annexos). S'explica, doncs, aquest procés, immediatament posterior al de conquesta i ocupació militar, i que s'expressa normalment per mitjà del document que denominem *carta de població*, tot fixant nous pobladors amb la terra necessària per treballar i viure i el lloc on edificar el nou nucli urbà per fer-se els nous habitatges. I tot sense perjudici d'altres instruments complementaris orientats a la consolidació de la població. Aquest treball explica en tot cas les condicions amb les quals aquesta població s'estableix, a partir del domini i la jurisdicció que cada senyor n'ostenta, tot fixant el marc de relacions que regeix entre la senyoria i els seus vassalls a l'entorn de la possessió de la terra, d'una banda, i de l'altra, en el si de les noves situacions personals de dependència feudosenyorial.

INTRODUCCIÓ

En aquest article* ens referim a l'establiment de la població cristiana en el nostre territori arran de la creació de noves comunitats, a mesura que les forces del comte de Barcelona el van conquerint als sarraïns des de l'alta edat mitjana.

* Aquest text s'ha elaborat a partir de la comunicació presentada per l'autor amb aquest títol a les VII Jornades d'Etnologia celebrades a la Torre de l'Espanyol, el 17 de novembre de 2007, i organitzades pel Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. Lliurat al CERE el setembre de 2009.

El procés de conquesta territorial que se segueix en el que serà el Principat de Catalunya és relativament llarg si el comparem amb el d'altres regnes peninsulars: quatre segles. I en distingim dues etapes:

– Fins el segle XI i primeria del XII amb la conquesta del Camp de Tarragona, quan s'ocupa el que es coneix com la Catalunya Vella primer i després la Catalunya Nova.

– I el segle XII, amb la dominació de la que en alguna ocasió hem denominat la Catalunya Novíssima, la que comprèn les conques dels rius Segre i Ebre, Algars i Matarranya (entre 1148 i 1157, aproximadament).

A aquest procés de conquesta segueix l'altre immediat de població; un poblament íntegrament i exclusivament cristià en la primera fase, quan els sarraïns són expulsats cap a Al-Andalus.

En canvi el segle XII, almenys a les vores dels rius Segre i Ebre, des de Lleida fins a Tortosa, s'hi conserven diversos nuclis de població sarraïna. Precisament Ramon Berenguer IV de Barcelona (seguint una política iniciada pel seu predecessor a Aragó, Alfons I el bataller, rei també de Navarra, amb les comunitats musulmanes de Tudela i de Saragossa) concedeix unes cartes de seguretat a Tortosa i el seu territori i a la ribera catalana de l'Ebre adreçades als sarraïns, tot permetent-los romandre en les seves terres i cases conservant la seva llengua, la seva religió, el seu dret, els seus jutges i la seva pròpia organització comunitària (l'aljama).

Així a la Ribera d'Ebre hi ha viles que conserven la seva població sarraïna: Riba-roja, Flix, Ascó, Vinebre, Garcia, Móra, Tivissa, Benissanet i Miravet. En algunes d'aquestes viles, els musulmans constitueixen l'única població o quasi tota durant segles; en altres s'hi estableix una nova comunitat cristiana, bé que cada una viurà separada i les terres es repartiran entre les dues.

A la Torre, per exemple, existeix un grup de sarraïns que treballen les seves terres per al castell d'Ascó, però no constitueixen una comunitat veïnal. Això no serà fins el segle XIII i aleshores solament de cristians.

A la Terra Alta no hi queda cap comunitat sarraïna. I sí que n'hi ha a molts llocs dels termes de Tortosa, en l'actual comarca del Baix Ebre, sense oblidar la important aljama de la mateix ciutat ebrenc.

Encara hem de citar el cas excepcional a Catalunya de la concessió d'una carta de població per part de l'orde de l'Hospital de Sant Joan a favor dels sarraïns de l'Aldea l'any 1258.

Amb els musulmans cal fer esment dels jueus, que són arreu del país després de segles, que segurament han ajudat els cristians en la conquesta, i que gaudeixen d'un estatus diferenciat en tant que resten sota l'especial protecció de la Corona. Però això no impedeix que estiguin en moltes baronies com les nostres, normalment formant petites comunitats que, com en els casos de Flix i de Móra, es barregen amb l'aljama sarraïna i participen del seu govern.

Tampoc no podem oblidar l'aljama jueva de Tortosa, que també va rebre una carta de seguretat de Ramon Berenguer IV de Barcelona el 1149.

Tornant a les comunitats cristianes, aquestes es poden constituir en antigues viles i termes existents, ben definits en temps de la dominació musulmana i ja despoblats; poden erigir-se comunitats de nova planta en un terme preexistent (cas de la Torre), o en un de nou creat per segregació d'un altre (Vilalba respecte de l'antic terme del castell de Batea, per exemple); o senzillament com ocorre a Ascó i Vinebre, tot creant-se també de nova planta un nucli cristià en un mateix terme al costat d'un altre de sarraí ja existent i repartint-se aleshores el territori, amb representants municipals propis per a cada comunitat.

LA POBLACIÓ CRISTIANA

Com es du a terme aquest poblament cristià?

En els primers temps de la conquesta, allà cap al segle VIII (a la Marca Hispànica), quan encara existeix l'home lliure, quan fins i tot la dona per influència germànica és considerada en dret pràcticament una igual respecte de l'home, són els mateixos individus sols o en grup els que es van establir en terres ja despoblades, tot triant el solar per fer-se la casa on viure i delimitant les terres que es reserven per treballar i viure. És el sistema que es coneix com d'*aprisió*, i amb el que es reconeix la propietat privada en règim de minifundisme.

En aquest cas després, el rei confirma els pobladors en les seves possessions. El monarca, primer el franc i després finalment el comte de Barcelona, són considerats successivament titulars dels nous territoris per dret de conquesta; ells personifiquen el regne i n'assumeixen totes les potestats públiques (la legislativa, la judicial i la governativa), i a ells, doncs, també els correspon ordenar el territori.

Poc després, a mesura que s'introdueix a Catalunya el règim feudal, per notable influència franca, també es generalitza la pràctica comtal o reial d'anar cedint castells i amplis territoris als senyors, nobles o magnats, aquells que ajuden el rei en la conquesta del territori. Nobles laics, *militēs* o eclesiàstics (bisbes, arquebisbes, ordes militars, monestirs, etc.); tots reben el domini o titularitat d'un territori (un territori que compta amb un centre, que sol ser un castell) i la jurisdicció sobre el mateix i els seus pobladors.

En el cas de la noblesa laica, a canvi d'aquesta cessió, jura fidelitat al rei, li presta homenatge i s'obliga a realitzar un servei determinat a favor del monarca (normalment el militar d'exèrcit, si calia). Aquest acte de cessió d'un feu es fa mitjançant un pacte documentat que rep el nom de *convenientiae*.

En el cas de la Torre, Alfons I dona el lloc a Espanyol de Prades amb subjecció a un cànon anual d'una lliura de pebre i cent sous. El mateix pagarà després el municipi de la Torre de l'Espanyol al seu senyor del castell d'Ascó com a cens per a l'ús i gaudi del terme (pastures, llenya, fusta, aigües, etc.).

Els senyors eclesiàstics, en canvi, reben aquestes donacions de forma gratuïta, sense cap càrrega. És el cas de l'orde del Temple, que senyoreja aquestes terres de la Ribera d'Ebre i de la Terra Alta, i una certa part de Tortosa, i de la de l'Hospital, que ja és arreu en el segle XII. En aquests casos la donació

territorial es fa a favor de Déu i en remissió dels pecats del donant i dels seus; i el beneficiari, jurídicament parlant, esdevé mer dipositari i administrador dels béns cedits a Déu. Però no hi ha cap contraprestació; si n'hi ha, és per altres pactes específics, però no per la recepció de castells i terres.

Uns i altres reben un territori amb totes les potestats públiques pròpies de la monarquia, bé que cenyides a aquell domini. Vull dir que el senyor és l'únic que podrà fixar el dret dels seus vassalls; l'únic que els podrà administrar justícia en tota qüestió civil i criminal; solament ell podrà fixar i exigir tributs; i únicament el baró pot establir i ordenar la població del seu domini.

Diguem aquí que el rei com a tal en principi es reserva alguns dominis, sobretot les ciutats, i ho fa també com a baró o senyor amb les mateixes facultats que qualsevol altre. El que ocorre és que ja en el segle XIII allibera les ciutats de les càrregues feudals, eximeix els seus habitants de tota obligació feudalitzant i els atorga plena autonomia fins al punt que també esdevenen senyories del seu territori i d'altres que poden rebre dins del Principat (és el cas de Tortosa, quan el rei la recupera plenament a finals del segle XIII; o de Barcelona, que el segle XV compra la baronia de Flix i la Palma).

Mentrestant, amb la introducció del règim feudal desapareix la condició d'home lliure i s'instaura un règim latifundista: els senyors acaben concentrant el domini territorial i cedeixen i reparteixen les seves terres entre els seus vassalls amb certes càrregues i limitacions.

Les cartes de població

Ara són els senyors o el rei els que assumeixen la tasca de població. Si ho fa el rei o els seus oficials es parla de població oficial, i si la duen a terme els barons se'n diu repoblació semioficial. Una i altra, però, es realitzen mitjançant un document que s'anomena *carta de població*. També tenim les *cartes de franquesa*, que es concedeixen a poblacions ja existents superada la primera fase de població, per tal de promoure'n el desenvolupament econòmic.

Precisament en aquestes terres qui comença la tasca repobladora cristiana és el rei amb els casos de Tortosa el 1149, d'Orta i Bene el 1165 o de Batea i Algars el 1181. Després la continuen els respectius senyors, en especial l'orde del Temple.

El poblament cristià a Catalunya fins el segle XI i primeria del XII, en general, es realitza segons el règim feudal de subjecció personal més sever. Fins i tot aquells homes lliures petits propietaris dels primers temps de conquesta, enmig dels conflictes que enfrontaren els senyors ja a l'alta edat mitjana, acaben cedint les seves terres i possessions a senyors de castells immediats a canvi de la seva protecció.

La Catalunya Vella és la dels servents de la gleba o remences, de subjecció personal quasi absoluta al senyor i a la terra; un règim que malgrat tot encara trobem a Móra la primeria del segle XIII, aleshores de la família de Castellvell.

En canvi, en els dominis de la Catalunya Nova fins l'Ebre aquell règim es va suavitzant, fins al punt que no podem parlar pròpiament de sistema feudal, i hom es refereix ja al règim senyorial o com a molt feudosenyorial.

Un autor del segle XIII, el canonge i jurista Pere Albert, es refereix a aquestes terres nostres com a terra de llibertat comparant el règim públic vigent aquí amb el de la Catalunya Vella.

Per què? Doncs perquè els nous senyors d'aquestes terres per tal de poblar-les ofereixen unes condicions de vida més favorables que les que es donen al nord i centre del país. Si no és així, difícilment vindran nous pobladors.

De fet, aquesta és la dinàmica que adopta l'orde del Temple quasi des d'un primer moment; i d'aquesta manera, molt resumidament, reconeix a aquells que vulguin poblar els seus dominis l'estatus de llibertat (amb certs límits, però, com veurem), i els permet disposar dels béns que se'ls cedeixi per qualsevol títol (per actes per causa de mort i per actes entre vius a favor de tercers, bé que també amb uns límits per raons més pròpiament de control i d'ordre econòmic).

En tot cas les cartes de població que coneixem que s'atorguen en aquestes comarques nostres de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta són: Orta (1165 i 1192); Batea (1181 i 1205); Algars (1181 i 1281); Gandesa (1192 i 1994); el Pinell (1198, 1207 i 1223); Rasquera i On (1206); les Camposines (1209); Arbellars i Ortells (Orta, 1223); Vilalba (1224); la Fatarella (1228); Gorrapte (1237); la Vall de Batea (1244); Prat de Comte (1260); Gandesola (1248); Mudèfer (1280); Pinyeres (1280); Devesa del castell de Miravet (1294); Berrús o Castellblanc (1294); Mas de Flix (1345), i Coll de Balaguer (Entença, 1275).

Aquestes són les que coneixem o de les quals tenim constància; n'hi deuen haver altres que encara no s'han localitzat. Alguns llocs dels referits ja han desaparegut; i altres es creen des del segle XIII amb un futur diferent en tant que uns han sobreviscut i altres han fracassat:

– A la batllia de Miravet trobem també Ginestar, Vilabona (que donaria lloc a la Pobla de Massaluca), Pedrer i Salvaterra (aquesta en terme de Benissanet).

– A la comanda d'Orta són Arnes, Bot i Caseres, i Ferres i Montsagre (aquests dos aviat desapareguts).

– A la comanda d'Ascó es creen també la Torre de l'Espanyol i la Torre d'Exaella o Aixalella (en terme de la vila d'Ascó).

– A la baronia de Flix s'intenta fer població a la seva Devesa, i a més de Flix tenim la Palma.

– I a la baronia d'Entença: l'antic terme de Garcia inicialment comprèn també els termes del Masroig, Pinyeres i el Molar (l'antic Mas d'en Bas), tots tres al Priorat; i de Tivissa, els termes del seu castell integren a més d'aquell els de Darmós, la Serra —avui "d'Almos"—, Tartacó, Vall del Molí, Banyoles, Castelló, Llaberia i Vandellòs amb l'Hospitalet de l'Infant i altres agregats (aquests ja al Baix Camp).

La conjunció domini-jurisdicció que posseeixen els senyors implica: evidentment la titularitat baronial dels termes del seu castell i la de tots els seus elements (és a dir, dels boscos, les aigües, els plans, les muntanyes, la caça i la pesca, les pastures, etc.); i el monopoli senyorial de tot servei comunitari (dels forns, molins, ferreries, carnisseries, barques, etc.), de manera que sols ells poden autoritzar la seva instal·lació, mentre els vassalls estan obligats a usar-los i a pagar per això.

Els senyors gaudeixen d'un conjunt de facultats i prerrogatives que, en allò que es refereix a l'establiment de població, van més enllà del simple fet del repartiment territorial. El baró posseeix, com dèiem, el domini i la jurisdicció sobre uns territoris i els seus habitants, i l'establiment de les terres és a la base d'un complex sistema de relacions jurídiques de naturalesa feudal o feudosenyorial com distingíem, que sorgeixen entre ell i els habitants presents i futurs del seu domini. Sistema o règim que implica una sèrie de prestacions i obligacions que s'afegeixen a les derivades estrictament de la possessió de la terra i que a la vegada imposen un estatus determinat als seus pobladors: l'estatus de *solidantia* o de vassallatge.

Aquests drets i deures es recullen en uns contractes específics concertats entre el senyor i els pobladors dels seus dominis; em refereixo, d'una banda, a la carta de població, com ja he referit, un contracte col·lectiu en el nostre cas de naturalesa eminentment agrària; i de l'altra, als contractes d'establiment individualitzats que es fan amb els pobladors per la cessió de terres, cases, etc. per treballar i per viure.

Contractes que a la nostra terra reben el nom genèric d'*establiment*, contractes bilaterals entre la senyoria i els seus vassalls que ens recorden les antigues *convenientiae* feudals altmedievals sobre la cessió dels feus. Contractes que ja des del segle XIII s'acostumen a anomenar també d'*emfiteusi* per la confusió, malgrat les diferències existents, entre aquell primer contracte típicament català i aquesta altra institució romana.

La carta de població dóna un terme determinat a poblar, i en fixa els seus límits, siguin els preestablerts si estan definits, fins i tot des dels temps de dominació musulmana, com hem dit més amunt, o el delimita de nou per segregació d'un altre més gran. El terme a poblar pot coincidir amb el d'una torre, una masada, una honor, una devesa, és a dir, un terme menor d'un castell que calgui rendibilitzar i sigui suficient perquè hi puguin viure unes famílies; són els casos, per exemple, de la Torre o de les Camposines. En el cas encara de la Torre recordem que es tractava d'una antiga torre d'un sarraí anomenat Alboçalaz, que després es donarà a Espanyol de Prades, i amb uns límits el 1175 que encara ho són avui.

La cessió del terme per poblar inclou les seves vies i camins (entrades o accessos i les seves sortides o eixides); amb les herbes i pastures i prats per als ramats; boscos per a la llenya i per als arbres per fer les bigues de les cases, per exemple; amb les seves terres cultivades o cultivables i ermes; amb la seva caça i pesca per menjar i vendre; amb les aigües i les fonts per regar i beure

les persones i el bestiar; les pedres per a les cases i altres edificis; els arbres fruiters i no fruiters, i tot allò que pugui servir per a l'ús de l'home.

S'ha de dir que el senyor, quan pobla un terme, reparteix els béns que constitueixen l'anomenat domini públic o fiscal del territori; a banda ell es reserva les *dominicatures* o *domenges* o *deveses*, possessions privatives de terres i altres immobles que en el cas dels ordes militars (almenys per a l'Hospital de Sant Joan) també es denominen *menses* o *béns mensals*. Possessions que queden excloses del procés de poblament i que la senyoria es reserva a títol particular, per bé que també hi pot establir altres individus amb condicions privades i diferents de les que afecten el terme general cedit a la població. *Domicatures* que, d'altra banda, en ocasions, es destinen amb les seves rendes al manteniment dels oficials senyorials a efectes remuneratius o compensatoris econòmicament parlant en raó dels seus oficis.

La nova comunitat veïnal dels vassalls s'estableix en la vila, en un nucli urbà, ja establert si existeix, o de nova planta si es tracta d'un terme nou. A la vila s'hi refereixen diversos actes ja des del segle XII, com un ens urbà amb certa personalitat i una organització pròpies, amb els seus carrers traçats amb un ordre determinat i amb suficient amplitud per poder-hi transitar persones i carruatges; nuclis que es van tancant amb les seves muralles i els seus portals d'accés; i amb almenys una plaça pública en la qual se celebra el mercat i els actes públics que es realitzen al lloc.

Vila que com a tal forçosament inclourà determinats serveis, els primers que s'han de preveure i instal·lar en edificis per a aquest efecte són el forn de pa, la ferreria per fabricar els estris de llaurar, els molins d'oli i de farina, etc., tots necessaris per al desenvolupament de la comunitat, i sobretot l'església. De fet, els autors de l'època afirmen que no pot existir una vila sense almenys el forn de pa, la ferreria i l'església.

La donació del terme, com després la dels béns immobles que s'assignen, es fan sota la fórmula genèrica de *donamus, concedimus et in perpetuum tradimus vobis...* ("donem, concedim i perpètuament us lliurem..."). Una donació sempre feta a perpetuïtat a favor dels immediats beneficiaris i de tots els seus descendents; per això hom parla d'un règim de quasi propietat per al vassall, però en què el titular dominical últim sempre és el senyor. El baró posseeix l'anomenat *domini directe* del terme i dels seus immobles, i els vassalls adquireixen el seu domini útil.

No sempre, però en ocasions, les cartes designen nominalment els seus beneficiaris; no és pràctica comuna, atès que sovint es dirigeixen en general a aquells que poblen el lloc. De vegades es fixa la superfície mínima de terra que es donarà a cada poblador i la seva família; i quan és així aquesta porció acostuma ser una superfície de 24 cafissades denominada *parellada*, que equival a la terra necessària per sembrar 24 cafissos de gra.

Encara en alguns casos la carta limita el nombre de pobladors; podem citar la de Batea de 1205, que s'adreça a 60; la de Rasquera es dirigeix a 4 pobladors

i diu que com a molt podran ser 15; la de Pinell de 1207 s'adreça a 7 pobladors, però mai no podran ser més de 30; etc.

La primera càrrega per la cessió del terme és un tribut especial, que es denomina *cens*, diferent d'aquells que els pobladors pagaran pels immobles que rebran; i almenys el segle XII sol ser una determinada mesura de cereals, la base aleshores de la producció agrària. Els segles següents es fixen censos dineraris; en ocasions mixtes de fruits i diners.

De vegades no es fixa un cens específic pel terme, i el senyor solament rebrà aquells cànons que es fixin quan se cedeixin les terres.

Algunes vegades figura també una càrrega ara econòmica, que consisteix en un dret d'entrada o d'accés, que paguen els primers pobladors amb la cessió del terme.

Els senyors sempre es fan reserva dels serveis comunitaris, als quals obligatòriament han d'acudir els vassalls, tot pagant després per usar-los (per bé que des del segle XIII ja se n'arrenden i en ocasions es dóna llicència a particulars perquè els construeixin o n'instal·lin i explotin pel seu compte —el cas de les llicències per a molins fariners al Pinell i les Camposines—).

Ja sobre els drets a pagar per l'ús dels serveis:

– Pel del forn, el senyor cobra una part proporcional del pa que es cou (1 de cada 24 o 25, per exemple, que inclou el cost de la llenya), i de vegades el baró també es queda la cendra com a adob per a la terra.

– En el cas dels molins d'oli el senyor havia de tenir-los a punt per prestar el seu servei amb el moliner i els seus estris, i cobrava un dret per molinada (una part de l'oli fet) i les oliasses.

– Pel que fa als molins de farina, en llocs riberencs estan instal·lats sobre barques al riu, i els vassalls han de pagar certs drets per al seu ús, i pujar-los i baixar-los segons el nivell del riu.

– Un altre servei que la senyoria monopolitza i que té en tots els seus dominis a la ribera de l'Ebre és el de la barca de pas per travessar-lo. Per al manteniment amb el seu barquer s'estableixen unes taxes o uns tributs fixos i periòdics a càrrec dels vassalls amb independència que la facin servir o no, i altres que paguen els usuaris no vassalls.

– La carnisseria, és a dir, l'escorxador, és un altre servei comunitari habitual. Els particulars i els carnisseros han de pagar un dret que acostuma ser una part de l'animal que s'hi hagi mort (la quarta part), o bé una suma de diners.

– La ferreria és un dels serveis més importants i comú a tots els districtes; amb aquest el senyor assegura que els vassalls tinguin els mitjans necessaris per treballar la terra, per ferrar els animals de llaurar i per fabricar les eines i estris de cultiu. Per mantenir aquest servei amb el seu ferrer i les instal·lacions i estris precisos, s'imposa un tribut anual que es denomina *lloçol*, o *loceu* o *lloxis*; hi ha llocs que els paga la comunitat directament, i en altres ho fan els vassalls en funció dels animals de llaurar i de càrrega que tinguin (i si no en

tenen però són pagesos, els bracers, aleshores paguen una mesura petita de cereals).

Els vassalls, cristians o no, també estan obligats a satisfer els delmes i les primícies de tot allò que cultiven i del ramat que crien (a repartir entre la senyoria, el bisbe, el capítol de la seu —els canonges—, i en ocasions també el rector de la parròquia); es tracta d'una proporció que varia a cada lloc.

També es dona al senyor la quarta part dels cérvols, de les cabres, dels porcs i d'altres animals salvatges que es cacen als termes.

Així mateix el senyor acostuma a reservar-se tota lleuda per al transport de mercaderies pel riu, i els peatges per al trànsit de persones i altres mercaderies per terra, sense perjudici del fet que n'eximeixi els seus vassalls com un benefici per promoure el seu desenvolupament econòmic.

De vegades, i per afavorir el desenvolupament econòmic d'un lloc, a més de certes exempcions, s'acostuma a concedir l'establiment de mercat en la nova vila.

Ja acabada la relació més o menys extensa de càrregues i prestacions a fer, es donen garanties als pobladors de manera que no se'ls exigirà cap altre usatge ni servei, es diu que se'ls fa *inmunes et liberi* a qualsevol altra càrrega, i talment els eximeix de tot mal ús o abús senyorial.

També la carta de població es refereix a la jurisdicció senyorial; aquesta es manifesta particularment en l'àmbit de la justícia i en el de la subjecció personal dels vassalls. Així el senyor assumeix l'administració de justícia en exclusiva, tant civil com criminal, i els vassalls no poden acudir a la jurisdicció del rei.

De forma genèrica les cartes d'aquestes terres reconeixen el poblador com un home lliure en tant que se li reconeixen el dret de desplaçar-se dins del domini del seu senyor i, fins i tot, d'abandonar-lo per anar a un altre lloc a viure; bé que complint sempre el tràmit de demanar la prèvia autorització del senyor si no vol perdre els seus béns si no ho fa així.

Malgrat aquests límits s'ha de dir que aquest règim no té res a veure amb el feudal de la Catalunya Vella: allí el pagès no pot abandonar la terra on viu i treballa, i el senyor gaudeix d'un *ius maletractandi* pel qual pot perseguir el vassall que fuig i disposar de la seva vida.

El senyor ostenta la facultat de formar exèrcit, encara que sols sigui per anar a guerrear contra sarraïns; com també la d'ordenar cavalcades (milícies) en els seus dominis per perseguir delinqüents o per forçar els vassalls a complir els seus deures. Les cavalcades es convocaven precisament a toc de campana i amb el crit de *Via fors* o *Via fora*.

Els vassalls estan obligats a residir al lloc de forma *continua*, prèvia autorització senyorial, ja que el senyor es reserva el dret de firma (els *firmamentos* o *firmamentum dominium*) per a l'establiment de nous pobladors i per permetre'n el trasllat. Com es diu més amunt, si un vassall canvia de domicili sense autorització pot perdre els béns que té cedits.

Una altra típica càrrega personal és el deure dels vassalls de dur els drets senyorials al seu càrrec al mateix castell o allí on la senyoria disposi; és un deure de tragí. També els vassalls: havien de treballar una vegada a l'any les dominatures del senyor (a la Torre i a Vinebre era la de Pomar al primer poble); devien reparar al seu càrrec les muralles, les cases i els serveis senyorials; i havien d'edificar i costejar l'església i comprar els ornaments i altres objectes sagrats (encara que el seu titular fos el bisbat).

Igualment cal ressaltar que es reconeix als pobladors la facultat de disposar dels béns que se'ls cedeixin, per actes *mortis causa* a favor dels seus descendents i hereus, i entre vius a favor de tercers. I en aquest darrer cas es disposa així, sempre que no es faci a favor de persones privilegiades, cavallers o eclesiàstics, i encara amb la reserva dels drets senyorials de fadiga i de lluïsmes.

Amb el dret senyorial de fadiga, el vassall està obligat a comunicar al senyor la seva intenció de vendre un bé determinat indicant el preu que se li ofereix. Aleshores el senyor pot autoritzar la venda, però té l'opció si vol de recuperar-lo pagant el mateix preu comunicat; la decisió l'ha de prendre en un termini que oscil·la entre 10 (dominis del Temple) i 30 dies segons el lloc (Baronia d'Entença), i si no expressa cap altra cosa s'entendrà que autoritza la transmissió de forma tàcita.

Si autoritza l'alienació, el baró percep el lluïsmes, un dret equivalent a una proporció del preu de venda, que en dominis del Temple és del 2 per 100 i en els altres districtes de fins a la quarta part.

I per últim, en un apartat final del document poblacional, es fixen les altres i principals exigències pròpies del pacte feudovassallàtic entre el senyor i els pobladors:

– Els vassalls han de ser i juren ser *fideles et recti* a la jurisdicció del senyor; de vegades ja el segle XIII es diu que seran homes solius, propis, fidels i lleials al senyor.

– Els vassalls prometen no elegir cap altre senyor diferent del que ja tenen, tot confirmant l'anterior jurament de fidelitat.

– I per últim el senyor declara que els tindrà com a homes seus i els defensarà a tots i els seus béns davant tota persona.

De fet, aquests compromisos de fidelitat del vassall al senyor i el de protecció senyorial dels vassalls constitueixen els elements bàsics de la institució feudosenyorial. I aquests vincles es posen de manifest per mitjà d'un ritual consistent en l'acte formal de prestació d'homenatge de paraula i de mans, i del jurament de fidelitat que el vassall presta al seu senyor (en un sentit ampli personal i també patrimonial, en definitiva, de respectar el domini i la jurisdicció senyorials en tota la seva dimensió).

L'incompliment de qualsevol de les càrregues imposades permet al senyor usar les diverses mesures de coerció que estan al seu abast, com ara el confiscament dels béns (*comís*, se'n diu en el segle XIV), l'empara o l'embargament, la presó, el tancament de portes, etc.

Finalment, en les cartes que citen directament els nous pobladors, aquests apareixen personalment jurant acceptar el seu contingut, així com complir i respectar les seves disposicions. En si el document constitueix un contracte jurídic entre dues parts. I evidentment els nous pobladors que es van incorporant al lloc han de jurar les condicions incloses en la carta.

Quant a la nova població d'aquestes terres de l'Ebre, prové majoritàriament de Lleida i la seva rodalia, de la Catalunya Vella, de Barcelona, del regne franc, d'Aragó i de Castella. Sovint són els mateixos soldats dels exèrcits conqueridors els que s'estableixen en el territori que ocupen.

L'establiment en terres i cases

Concedida la carta, o ja definit un terme, pertoca ara anar cedint les terres i cases (o solars per fer-les) als nous pobladors. Així es fa mitjançant un contracte nou individual d'establiment, finca a finca, entre el senyor o el seu procurador i el nou veí beneficiari. El document identifica la finca, la seva superfície i les seves característiques, i els seus límits; quan són terres s'ubiquen en una partida del terme determinada (les partides reben una determinada denominació encunyada en el transcurs del temps), i així han arribat als nostres dies.

Entre els pactes que s'hi contenen es fixa el cens a pagar pel bé en qüestió; si són terres de cultiu, consisteix en una proporció dels fruits que es cullin (acostumen a variar segons el fruit), i si són cases a la vila el tribut sol ser en gallines o una part d'una gallina (depèn de la seva grandària). També poden tributar els masos, les cabanes i els aixoplucs que són pel terme, però no és habitual. El got d'aigua, per exemple, a la Torre és el cens pel passadís elevat que hi havia a la casa de la família de Montagut (que el segle XIX rep la dignitat comtal).

I tot seguit el document ja inclou la relació de drets i deures del vassall tal com es contenen pràcticament en la carta de població o en altres pactes generals i més amplis.

Pel que fa al pagament dels censos, tots, es feien efectius en una data determinada, tot coincidint en una festivitat religiosa concreta, per les Carnestoltes, etc.

Ja aquestes comunitats creades segueixen un procés de consolidació de forma diferenciada; en ocasions s'arriben a concedir altres cartes successives de població (el Pinell en rep 3; Orta, Batea i Gandesa 2, etc.). Però consolidada la nova comunitat, cal organitzar-la, en un primer moment de manera molt senzilla amb uns òrgans assemblearis i uns síndics representants dels veïns davant del seu senyor. Així fins que el segle XIII, enmig del procés de consolidació i expansió de la monarquia catalana, acaba definint-se el municipi amb una sèrie d'òrgans de govern col·legials, amb una estructura que sobreviu fins la Nova Planta de 1716. Però això ja és un altre tema.

SOBRE LES COMUNITATS SARRAÏNES

I penso que aquí caldria fer un nou i breu incís també per dir alguna cosa sobre les comunitats sarraïnes que es mantenen a la Ribera d'Ebre. Cal dir que els sarraïns sempre es reconeixen vassalls *solí, propri et affocati* del seu senyor, de qui reconeixen que ostenta la jurisdicció civil i criminal en tant que baró seu, i talment li presten jurament d'homenatge i fidelitat per Al·là, segons la seva *sunna* (el seu dret) i mirant a la Meca.

Pel que fa a la possessió de la terra, els sarraïns estan subjectes a un règim similar al dels cristians, amb els seus censos i sovint sense subjecció al dret senyorial de fadiga, però amb l'obligació de pagar un lluïsmen equivalent a la quarta part del preu de venda (quan entre els cristians podia ser d'un dos per cent). I a banda satisfan uns tributs especials de caràcter més personal en diner o en espècie com ara: les *sofres*, una càrrega fixa i periòdica en diners en funció de les cases que tenen bèsties per llaurar o no; la *çadegua*, pel bestiar i les abelles; els *alfetras*, que es paguen cada any per persona; el dret de *tarquo*, que paga cada sarraí que es casa; o el tribut que paguen les prostitutes sarraïnes per exercir l'ofici i que varia segons sigui soltera o casada.

Un règim que es manté relativament al llarg dels segles fins la conversió dels sarraïns ja a la primeria del segle XVI, amb canvis que es van introduint normalment més gravosos.

BIBLIOGRAFIA

ALANYÀ ROIG, J. (1994): *Batea i el seu terme municipal*. 2 volums. Diputació de Tarragona, Tarragona.

BAYERRI, E. (1951): *Llibre de privilegis de la vila de Ulldecona*. Impr. Blanch, Tortosa.

BIARNÉS BIARNÉS, C. (1972): *Moros i moriscos a la Ribera d'Ebre (710-1615)*. Rafael Dalmau Ed., Barcelona.

BIARNÉS BIARNÉS, C. (1981): *Apunts d'història d'Ascó. Els moriscos a Catalunya. Documents inèdits*. Ascó.

BIARNÉS BIARNÉS, C. (1986): *La implantació de l'orde del Temple a la Ribera d'Ebre (1148-1210)*. CERE, Flix.

BONNASSIE, P. (1979): *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. 2 volums. Edicions 62, Barcelona.

BONNASSIE, P. (1992): *Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental*. Editorial Crítica, Barcelona.

CABRÉ, D.; ESPINEL, T.; GONZÁLEZ, J.M. (1993): *Berrús, 25 anys*. CERE i Consell Local de Cultura, Riba-roja d'Ebre.

CARRERAS CANDI, F. (1903): "Entences i templers a les muntanyes de Prades (1279 a 1300)". *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres*, II: 217-257.

COT MIRÓ, A. (1989): *La barca de Móra d'Ebre i el seu entorn*. Diputació de Tarragona, Tarragona.

FONT RIUS, J.M. (1953): "La comarca de Tortosa a raíz de la reconquista cristiana (1148)". Buenos Aires. *Cuadernos de Historia de España*, XIX: 104-128.

FONT RIUS, J.M. (1961): "Ordenanzas de reforma orgánica en municipios rurales catalanes (siglos XVI-XVIII)". *Anuario de Historia del Derecho Español*, XXXI: 569-610.

FONT RIUS, J.M. (1969/1982): *Cartas población y franquicias de Cataluña*. 2 volums. CSIC, Madrid-Barcelona.

FONT RIUS, J.M. (1977): "La Carta de Seguridad de Ramón Berenguer IV a las Morerías de Ascó y Ribera de Ebro". *Homenaje a don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado*, I, Saragossa, p. 261-283.

GANSHOF, F.L. (1963): *El feudalismo*. Editorial Ariel, Barcelona.

GARCÍA DE VALDEAVELLANO, L. (1981): *El feudalismo hispánico y otros estudios de historia medieval*. Editorial Crítica, Barcelona.

HINOJOSA NAVEROS, E. DE (1955): "La pagesía de remensa en Cataluña". *Obras-Estudios de Investigación*, I: 10-31.

HINOJOSA NAVEROS, E. DE (1955): "El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media". *Obras-Estudios de Investigación*, II: 34-323.

MIRAVALL DOLÇ, R. (1973): *El call jueu de Tortosa, l'any 1149*. R. Dalmau Ed., Barcelona.

MIRAVALL DOLÇ, R. (1999): *Madina Turtuxa. Introducció a la Tortosa islàmica*. Cooperativa Gràfica Dertosenca, Tortosa.

MIRAVALL DOLÇ, R. (2000): "La comunitat jueva de Tortosa i la seva Carta de Seguretat". *Les cartes de població cristiana i de seguretat jueva i sarraïna de Tortosa (1148/1149)*. Tortosa, p. 85-104.

ORTEGA PÉREZ, P. (1986-1987): "La carta de población de la Pobra de Masaluca (1295)". *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, núm. 7-8: 193-204.

ORTEGA PÉREZ, P. (1988): "De mudéjares a moriscos. Algunas reflexiones en torno a las relaciones sociales de producción y la conflictividad religiosa. El caso de la Ribera d'Ebre (Tarragona)". *Miscel·lània de Textos Medievals*, 4: 319-333.

ORTEGA PÉREZ, P. (1991): "Un nuevo documento repoblacional de la Ribera d'Ebre (Tarragona): la carta de población de Rasquera (1206)". *Miscel·lània en Homenatge al P. Agustí Altisent*. Tarragona, p. 519-528.

PAGAROLAS SABATÉ, L. (1984): *La comanda del Temple de Tortosa: primer període (1148-1213)*. Institut d'Estudis Dertosenses, Tortosa.

PAGAROLAS SABATÉ, L. (1999): *Els templers de les terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'orde (1213-1312)*. 2 volums. Diputació de Tarragona, Tarragona.

ROMERO TALLAFIGO, M.; PALET PLAJA, M.T. (1991): *Les nostres arrels. Documents de la Baronia d'Entença (Vandellòs, Coll de Balaguer, l'Hospitalet de l'Infant)*. Ajuntament de Vandellòs, Vandellòs.

J. Serrano

SERRANO DAURA, J. (1988): *La Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre). Història, règim senyorial i aspectes del seu antic dret local, en particular les Costums del 1517*. Institut Ramon Berenguer IV, Tarragona.

SERRANO DAURA, J. (1998): "Espanyol de Prades, senyor del Montsant?". *La Torre de l'Espanyol. L'Enjub*, 12: 10-11.

SERRANO DAURA, J. (1998): "Carta de poblament del lloc del Mas de Flix (1345), a la Baronia de Flix, a l'antiga vegueria de Lleida i Pallars". *Ilerda/ Humanitats*, LII: 85-90.

SERRANO DAURA, J. (1999): "La carta de població del lugar de Pinell (de Brai), en la comarca catalana de la Terra Alta". *AHDE*, LXIX: 275-290.

SERRANO DAURA, J. (2000): "La Carta de Seguretat dels sarraïns de Tortosa, de 1148". *Les Cartes de població cristiana i de seguretat de jueus i sarraïns de Tortosa (1148/1149). Actes de les Jornades d'Estudi*. Barcelona, p. 105-150.

SERRANO DAURA, J. (2000): *Senyoria i municipi a la Catalunya Nova (s. XII-XIX)*. 2 volums. Fundació Noguera, Barcelona.

SERRANO DAURA, J. (2005): *L'organització econòmica dels dominis dels ordes militars a la Catalunya Nova. Comandes d'Orta, d'Ascó i de Vilalba, i Batllia de Miravet*. Col·lecció Dossiers d'Història Terratenca, núm. 10. Patronat Pro Batea i Centre d'Estudis de la Terra Alta, Batea.